

תוכן העניינים

3	מבוא
13	גלית חזן-רוקם: לשיר עם הסירנות: לנוע אל גבולות הפרשנות
46	יונתן בן הראש: 'הסבא-ינוקא' וחנוך-מטטרון כארכיטיפ Senex-Puer ('זקן-נער'): קריאה פוסט-יונגיאנית בספרות הזוהרית (על פי ג'יימס הילמן)
72	אירינה צ'רנצקי: דימויה של פירנצה כרומא החדשה: היבטים רטוריים וחזותיים
94	ירחמיאל כהן: סמכות וחוסר נחת בקרב יהודי אמשטרדם במאה השבע עשרה: פרשנויות חזותיות משלהי המאה (Fin de Siècle)
116	רות הכהן-פינצ'ובר: קהילות קול לעת דמדומים: מרחבי צליל ממשיים ומדומיינים של יהדות מרכז אירופה עם פתיחת השער ולעת נעילת שער
154	תהילה מישור: דת על במת האופרה: מקור לקונפליקט, פתח לפיוס ענת דנציגר: אלגוריה, עודפות, גמגום: הערות על קריאת מכונת הכתיבה הקפקאית
177	ויויאן ליסקה: 'צל זה ירחף מעלי כל עוד נשמה באפי': אילזה אייכנינגר ופרנץ קפקא
194	פרדי רוקם: 'דאוס אקס מכינה' בתאטרון המודרני: מ'אופרה בגרוש' של ברטולט ברכט ל'חשיבה גולמית' (Plumpes Denken) של ולטר בנימין
210	ורד מדר: שמיעה ופרשנות בקהילת קול נשית
228	אילנה פרדס: האתנוגרפיות המקראיות של 'עידו ועינים' והחיפוש אחר השיר האולטימטיבי
254	

282

מפתח

V

הקדמה באנגלית

VI

תקצירים באנגלית

מבוא

רות הכהן-פינצ'ובר, גלית חזן-רוקם, ירחמיאל כהן, אילנה פרדס

קבוצת המחקר 'הדמיון הפרשני' השתיתה את עניינה האינטלקטואלי על מושג מורכב, בעל שני צירי תוכן מרכזיים, שכדאי לבררם אחד לאחד וביחד.¹ חרף עתיקותם, והמשמעויות המרובות שנודעו להם בדברי ימי הדתות והתרבויות שבהן עוסק כרך זה, שני המושגים, דמיון ופרשנות, מקבלים תפנית חשובה במערב, בעידן שלאחר המהפכה הצרפתית. הדמיון העסיק במידה רבה את השיח הרומנטי במיוחד בקרב קבוצת המשוררים האנגלים שגיבשו אסכולה זו בחילוף המאות השמונה עשרה והתשע עשרה, אסכולה שנודעו לה הדים ומקבילות בקרב הרומנטיקנים הגרמנים. האנגלים ואף הגרמנים ראו בדמיון מרחב תודעתי, יצירתי והגותי משוחרר במידה רבה מכבלי התבונה הסדורה, אם כי לא זר לה, ומגבלות המימזיס הפואטי, שהיה לעיקרון אסתטי מרכזי בתקופות קודמות. ככוח מנטלי ייחודי, שימש הדמיון עבורם ערוץ לתוכני נפש ותרבות ייחודיים ומנוף ליצירת עולמות בדיון וממשות – חלופות למציאות הקיימת. התייחסות מפורשת זו לדמיון ככוח יצירתי על ידי רומנטיקנים אלה או על ידי רעיהם הגרמנים לא הגבילה עבורם את נוכחותו של הדמיון כמעשה היצירה התרבותית בתקופות קודמות אולם היא העניקה לו מעמד חדש, שפתח פתח למרחב של הגות ויצירה המזוהים עם המודרנה.

פרשנות היא במובהק קטגוריה תרבותית המדגישה את ההמשכיות התרבותית, ובאופן ספציפי את ההמשכיות בתרבות היהודית, המובנית כולה כמעין נובע ממקור טקסטואלי קדום, המקרא, ההולך ומתפרש במשך הדורות. גם מושג הפרשנות קיבל תנופה והעמקה מיוחדות במסגרת הניסוח המורכב והרפלקסיבי של ההרמנויטיקה המזוהה במיוחד עם עבודתם של שלייתארכאולוגיה ומפרשיהם. בזיקה להתעצמות התודעה הפילולוגית וההיסטורציסטית בקרב קהלי מלומדים בעידן זה, תרו מפעלי הפרשנות המודרניים אחר מערכות של הסדרה של המתודה הפרשנית, תוך ניסיון לשוות לה מעמד אפיסטמולוגי מובחן וראוי. ניסיון זה צעד בד בבד עם הזרה וניתוק לכאורה בין הפרשן למושא פרשנותו. אמרנו 'לכאורה'

1 מיכאל פישביין עשה שימוש במושג קרוב בספרו: M. Fishbane, *The Exegetical Imagination: On Jewish Thought and Theology*, Cambridge, MA 1998 בעבודתנו הרחבנו את תחום הדיון מעבר למשא ומתן הפנים-יהודי המסורתי על הטקסט המקראי.

משום שרבים ממפעלי הפרשנות של מלומדים בעידן זה היו חלק בלתי נפרד מעיצוב תרבות לאומית־רוחנית, כך שעל פי רוב לא ניתן לנתקם ממערכת אידאולוגית חינוכית רחבה. רוחות ההתחדשות היהודית והציונית המזוהות עם המודרנה השתלבו במפעלים דומים של עמי אירופה ונשב בהם הלהט המאפיין מפעלים אלה, שגרם לא פעם לטשטוש הגבולות שבין הפואטי לפרשני, בין היצירתי לביקורתי. אין ערוך למידת השפעתה של הגותו של יוהאן גוטהולד הרדר, מאבות ההגות הרומנטית – אך גם אבי הפואטיקה והאתנוגרפיה המודרנית – על המהלך התרבותי הרחב כולו ועל התחייה היהודית־עברית במיוחד. בולטת בכך מסתו על שיר השירים, שבה העלה את כוחה היצירתי של הלשון העברית ושל ארץ־ישראל וניסח מעין מצע פרוטו־ציוני על שיבת היהודים אל כור מחצבתם היצירתי. זהו ההקשר התרבותי־רוחני שבו פעל משה מנדלסון למיזוג המשך היניקה ממקורות המסורת היהודית עם מחשבה מודרנית. עיונו של פרנץ רוזנצווייג בשיר השירים, המתדיין עם כמה מן הממצאים המאפיינים את מפעל הפרשנות המודרני של המקרא בכלל ושיר השירים בפרט, הוא דוגמה מובהקת להמשך המרכזיות של הסוגיות הללו גם במאה העשרים.²

את הנושא המרכזי של עיסוקנו אפשר לנסח כעיון במפגשים בין העולמות הדתיים על גונייהם, הטקסטים המשמשים אותם ומערכות האמונות המאפיינות אותם, לבין המדימויים האמנותיים שבהם הם מתגלמים ומתגלגלים. נדרשנו במיוחד לאופני ביטוי אמנותיים במנעד תרבותי רחב, ובהם היצירה הספרותית על רבדיה וסוגותיה ובתוכם המדרשי, הפואטי, המיתו־פואטי, הנרטיבי וצירופיהם; המוסיקה הקהילתית והבימתית, בבית הכנסת ובכנסייה, באופרה וכפסקול סינמטוגרפי, ובשלל הצללות ושתיקות אקראיות ומכוונות; האמנויות החזותיות – הציור, הפיסול, והקולנוע, בשפע הדימויים וההקשרים האי־קונגרפיים והאי־קונקלסטיים שהנביעו. לא נפקד גם מקומו של התאטרון כראש וראשון לאמנויות הביצועיות. כל אלה נבחנו בביטוייהם הקנוניים והמוסדיים ובמסורות הנוצרות ונמסרות בהקשרים יום־יומיים קרויים עממיים. השיח הפילוסופי המופשט, כפי שכבר הוזכר, אף הוא היה חלק מעיוננו, במיוחד בנגעו לשאלות של מקום הדימוי, הייצוג, והמפגש הבלתי אמצעי עם הרע והאל, ובהתייחסו לטיבה של האלגוריה וייחודה של הליריקה הדתית והמחולנת. ואכן, המתח שבין קודש לחול, בין דבקות לכפירה, ובין הדתה לחילון היה חלק בלתי נפרד של רבים מעיונינו, כפועל יוצא מסתבר של העיסוק בדמיון ובדימוי, באמנותי ובאסתטי, אשר מעצם טיבם פורצים גבולות, פורעים סדרים, בתנועתם רצוא ושוב בין החושי והיצירי לבין הרעיוני והיצירתי. מבחינה היסטורית, נטתה הקבוצה לעסוק בעת החדשה, כפי שגם ניכר בכרך שלפנינו, אולם ההקשרים המוקדמים של מופעי הדמיון הפרשני בספרות חז"ל, בעולם הזוהר ובדימויי ירושלים הקדושה בתפישה הנוצרית של ימי הביניים המאוחרים נכללו גם הם בנושאי עיסוקנו. כך עסקנו בהרחבה גם בשלל ביטויים חומריים חושיים

2 פ' רוזנצווייג, כוכב הגאולה, י' עמיר (מתרגם), ירושלים תש"ל, עמ' 229–235.

שאפיינו את עולם קהילות אשכנז לדורותיהן, אשר, כמו מסורות הקינה ב'משך הארוך' של העולם היהודי מזרחי,³ לימדונו לא מעט על מתח ארוטי, חושי וביני-דתי המצוי בלב פעולתו של הדמיון הפרשני בעולם הדתי.

מהו אפוא הדמיון הפרשני כפי שהלך והתברר לנו בדיונינו ובאופן שבו הוא ועולה מן המאמרים שכונסו בכרך זה? כמעט בכל אחד מן הדיונים ומן המאמרים הכלולים כאן ניתן למצוא מתגלה בשתי רמות לפחות: ברמת המעשה האמנותי או המיתופואטי של היוצרים או היוצרות שמעשי יצירתם נדונים כאן, וברמה של הפרשנות על אודות אותם המעשים, שהיא עניינה של החוקרת או החוקר אותם. לעתים מתגלה רמת ביניים, כאשר החוקר/ת הפרשני/ת תיעזר בפרשנות היסטורית-אמנותית על אותם המעשים, אשר לא פעם תהווה שכבת ביניים יצירתית-דמיונית נוספת (כגון: ביצוע תאטרלי או סינמטוגרפי של יצירה מוסיקלית קיימת). הרמות הללו כרוכות כמובן אלו באלו, ושילובן מייצר שיח מחקרי רווי תהייה על אופק דמיונם של היוצרים, כפי שהוא מתחוויר לחוקריהם מתוך הקשרים פילולוגיים, תאולוגיים, סמיוטיים ופוליטיים, בתקופה ובסביבה שבהן פעלו היוצרים הללו. אופק היסטורי-תרבותי זה מעגן את המעשה הפרשני הכפול שבו עסקינן ומאפשר את שרשרו בתוך שלל מחרוזות של יצירה שסבבו אותו לפניו ואחריו. אולם לא רק מערך היסטורי-רעיוני מורכב מבנה את מעשי הדמיון הפרשני, כי אם גם חיפוש, על פי רוב אינטנסיבי אם לא קדחני ממש, אחר פתח מילוט, אפשרות של הווייה אחרת, שהמציאות שעמה היא מתכתבת סוגרת עליה, והיא הולכת ומתבררת ככל שנחשפים רזיה של אותה היצירה. לעתים הווייה זו מעלה עולם חתרני ושונה מזה הנורמטיבי (חזן-רוקס, בן הראש); לעתים מייצרת אוטופיה או אידיליה (מישור), ולעתים חלילה, דיסטופיה (ליסקה, רוקס). אך ישנן גם פעמים, והן נחשפות בהקשר שלפנינו בעיקר בזיקה ל'קהילות הקול' (הכהן-פינצ'ובר, מישור ומדר), שבהן הדמיון הופך לפרפורמטיבי ממש,⁴ וכך מעצב מציאות חברתית-קהילתית חדשה ועמה תפישה דתית חלופית לזו השלטת. במשך שנות עבודתנו המשותפת העמקנו כל אחת ואחד במתודות המחקר שעליהן היינו אמונים ובתוך כך נחשפנו למתודות חדשות, לאפשרויות ולהסדרה הנובעת מהן. אלה מבינינו שעסקו בכתיבת עבודות דוקטור קיבלו הזדמנות נפלאה לפתח את כישוריהם המקצועיים התחומיים והביני-תחומיים. עולם השיח שהתפתח בינינו מורכב מהצבר והצטרפות שדות השיח הייחודיים של כל אחד ואחת ושפת מושגים שנבעה מחילופי הרעיונות והתובנות. אחדות מנקודות השיח בעיונינו המשותפים היו סמינרים שלימדנו, פעם על שיר השירים ומגילת איכה ופעם על איוב ותהלים. הבחירה בכל פעם בשני

3 F. Braudel, *On History*, S. Matthews (trans.), Chicago, IL 1982, pp. 25–54
פורסם לראשונה בצרפתית ב-*Annales E.S.C.* 4 (1958), pp. 725–753

4 לפי מינוחו של ירון אזרחי, אשר מפריד בין סוגים שונים של דמיון המייצרים את המציאות הפוליטית. ראו Y. Ezrahi, *Imagined Democracies: Necessary Political Fictions*, New York 2012

טקסטים המביעים לכאורה מוקד רגשי והכרתי מהופך מזולתו אפשרה דיון רב־אמנותי ובין־תחומי שהוביל אותנו לגילוי קשרים מרתקים ומפתיעים של הכלה, גיוון קולות ופריצות המסגרות המקובלות כביכול בטקסטים הקנוניים עצמם ויתר על כן בפירושים ובפיתוחים שנתחברו להם בערוצי ביטוי שונים.

בין המפעלים המיוחדים של הצוותא המחקרית שלנו נכללו מפגשים פתוחים וימי עיון שבהם השתדלנו להביא את המסר הבין־תחומי ואת דרך עבודתנו לקהל האוניברסיטאי והציבור הרחב. אחד מימי העיון שקיימנו הוקדש לדמותו ההיסטורית של והבדיונית של יוסף זיס אופנהיימר. זיכרון ומשמעויותיהן של דמויות היסטוריות אינם נקבעים תמיד על פי מעשיהן ומהותן. לא אחת העיסוק והעיצוב בדיוקנאותיהן מתקשר למעמד הסימבולי שהדמות מקבלת במהלך ההיסטוריה או לאסוציאציות מגוונות שהיא מעוררת בנקודות זמן מיוחדות, או בעבודתנו, לאחרצבות הדמיון שהיא משחררת. דמויות היסטוריות שונות עוררו שוב ושוב את העניין בהן ואת הפרשנות על מעשיהן, בדינמיקה שאינה מאפשרת לדמות לשקוע, אף שלא תמיד ברור לנו למה. יוסף אופנהיימר, יהודי חצר בנסיכות הגרמנית של וירטמברג, הידוע יותר בכינויו היהודי זיס, זכה להתעניינות רבה מאז הוצאתו להורג בשנת 1738. ההתייחסויות אליו שונות ומשונות, הן על ידי לא יהודים והן על ידי יהודים, בערוצי ביטוי מגוונים: ספרות, ציור, תאטרון, מוסיקה ומסורות עממיות.

בין מעצרו לתלייתו ברכים חלפה כמעט שנה שבה התקיים המשפט נגד אופנהיימר שהסתיים בהרשעתו ובגזר הדין הקשה. המשפט חשף את עולמו הפנימי, את תכונותיו השונות, את חיי ההוללות שלו וכמיהתו לחפצים, לפאר, לראויותנות. מיד לאחר תלייתו התפרץ העניין בו, בעיקר באירוע התלייה, אך גם בקשריו עם נשים נוצריות ותהפוכות גורלו. תלייתו, בארבעה בפברואר 1738, בכיכר המרכזית בשטוטגרט, התקיימה לפני אלפי בני אדם (יש שמעריכים אותם ב־12 אלף) שצרו על המקום כדי לראות את האירוע הדרמטי. לאמנים החזותיים נקרתה הזדמנות פז, והדמות עוררה במשך למעלה ממאתיים שנה עניין מתמשך אצל היסטוריונים, אמנים, מוסיקולוגים, אנשי ספרות, קולנוע ומוסיקה.⁵

ביום העיון שהקדשנו לדמותו וליצירה התרבותית והאמנותית שהניבה ניסינו

5 החוקרת היהודייה זלמה שטרן, שהייתה פעילה ברפובליקת ויימאר, ראתה בו 'der erste emanzipierte Jude vor Emanzipation' (או במקום אחר: 'Suess is the first – and until Lassalle practically the only – Jew who influenced, even if only to a limited extent, the course of German history. He is the first example in (Germany of the Jews in politics [...])'. אגב, שטרן כתבה במפורש שהיא רואה את תפקידה להסיר את הרושם השלילי שדבק בו. S. Stern, *The Court Jew: A Contribution to the History of the Period of Absolutism in Central Europe*, eadem, *Jud Süß: R. Weiman (trans.), Philadelphia, PA 1950, p. 115 Ein Beitrag zur deutschen und zur jüdischen Geschichte*, München 1973 (orig. Berlin 1929)

לענות על שאלות שונות ביחס להיסטוריה של הדמיון הפרשני שנקשר ביוסף אופנהיימר. מה סיקרן את אלו שעסקו בו? האם אישיותו של זיס? האם התופעות השונות שהוא ייצג? סופו הטרגי? האם האסוציאציות שנוצרו עם גורל היהודים, ובפרט עם האנטישמיות המודרנית?

בכוחות משותפים ובהשתתפות איש קולנוע מגרמניה, דר' פליקס מולר, שיצר סרט על אודות במאי הסרט הנאצי *Jud Süss* – פייט הרלך – פנינו לאפיקים ספרותיים, מוסיקליים, חזותיים ופולקלוריסטיים של תהליך הקבלה. הרצאותינו דנו בהקשרים החזותיים של פעולתו וסופו המר של היהודי זיס, שתועדו עוד בזמנו ומעט אחריו; בגלגוליו הספרותיים, ובעיקר ברומן של ליאון פויכטוונגר, שנכתב גם הוא בתקופת ויימאר והגיע לציבורים רחבים ביותר; ובפס הקול של הסרט הנאצי, שהמחיש את הזיהוי של היהודי עם רעש מובחן, מטפורי וממשי, המאיים על 'הטוהר' הארי. ראינו כיצד דמות היסטורית הופכת למושא לפרשנות תרבותית במדיומים שונים במשך למעלה ממאתיים שנה, לפעמים באופן אלגורי ולפעמים כסמל מובהק של כל הצמתים שבהן עמדה. תהינו על משמעויות יהודיות-פרטיקולריות ואנושיות-כלליות שנבחרו כצירי פרשנות אמנותית והיסטורית של יוצרים שונים בעצבם את דמותו של האיש: החיים בין העולמות; הברכה והקללה של כריזמה אישית רבת עצמה; עמדת היחיד המוכשר המייצג מיעוט מופלה לרעה; כוחו הממאיר של ממון; משטחי המגע רווי המתח שבין נוצרים ויהודים באירופה. כמו כן עמדנו על תנועתה המיוחדת במינה של דמות היסטורית בין אמצעי ביטוי ומדיומים אמנותיים, שנעו מספרוני עם אנונימיים החל מתקופת האירוע עצמו, המשך בכתיבה היסטורית וספרותית, עד התאטרון והקולנוע המודרניים.

* * *

מאמרי הקובץ שמוגש בזה לקוראים משקפים את סיכומה החגיגי של עבודתנו המשותפת בכנס, ששמו כשם הכרך, שכלל משתתפים מקומיים ובין-לאומיים, המיוצגים כאן בחלקם, ויש בהם כדי לחלוק עם הקוראים משהו מן העושר שהטעימתנו שהותנו המשותפת בין כותלי סכוליון – המרכז לחקר בין-תחומי של מדעי הרוח ומדעי היהדות באוניברסיטה העברית בירושלים.

המאמרים הפותחים את הקובץ בוחנים את מורכבותו של הדמיון הפרשני בטקסטים קנוניים מהמדרש ועד לזוהר. מאמרה של גלית חזן-רוקם, 'לשיר עם הסירנות: לנוע אל גבולות הפרשנות', מציע קריאה בטקסט מדרשי ארץ-ישראלי, ויקרא רבה טז, א (פרשת מצורע), שבמרכזו במוצהר מושג הדמיון הפרשני. לדידה של חזן-רוקם, הפירוש הניתן בוויקרא רבה (ובאיכה רבה) לביטוי 'סורו סורו' באיכה ד, טו מתייחס לסירנות, אשר מאז הופעתן הקמאית באודיסיאה של הומרוס הן דמויות-על סמליות של אמנות השירה. פירוש זה מצביע על השתתפותה הפעילה

של תרבות חז"ל בעיצוב דימוי הסירנות במסגרת תרבות מזרח אגן הים התיכון בשלהי העת העתיקה עם השלכות לתרבות האירופית מימי הביניים ואילך. סברה זו נבדקת בכיוונים בין־טקסטואליים, בין־דתיים ובין־תרבותיים מגוונים: ייצוגים של סירנות בטקסטים אחרים בספרות חז"ל, זיקת הטקסט לפרשנות של טקסטים יווניים קלסיים ובמיוחד לפרשנות המקראית של הוגים ויוצרים מן הכנסייה הנוצרית הקדומה. כמו כן נבחנת זיקתן של הסירנות המילוליות למופעים של סירנות ודמויות דומות להן באמנות החזותית של שלהי העת העתיקה, בין היתר דמויות אודיסיאוס והסירנות בפסיפס בית לאונטיס בבית שאן. במאמר מובלטת הזיקה היצירתית בין רובדי תרבות שונים, אוראליים וכתובים, ממוסדים וחתרניים, קנוניים ופורצי גדר, מיוחסים ומודחקים.

במאמרו "הסבא־ינוקא" וחנוך־מטטרון כארכיטיפ Senex-Puer ("זקן־נער"): קריאה פוסט־יונגיאנית בספרות הזוהרית (על פי ג'יימס הילמן), מתמקד יונתן בן הראש בסיפורים שונים בספר הזוהר אשר במרכזם דמויותיהם של הינוקא (הילד), והסבא (הזקן), מן הדמויות הפלאיות הנקרות בדרכה של חבורת ר' שמעון בר־יוחאי ותלמידיו. שיאם של הסיפורים בחשיפת שכבת העומק בדמויות הסבא והינוקא, שבה נרקם מיתוס האל ובנו. טענתו המרכזית של בן הראש היא כי דמויות אלו הן בעצם דמות אחת בעלת כפלי־פנים המגלמת בעומקה את המיתוס הדיאדי, המשלב את הכפל של 'אב-בן' בתוכו. כמו כן, הוא מראה כיצד קשור מיתוס זה בכפל־הפנים בדמותו של המלאך חנוך־מטטרון 'הנער־הזקן'. מיתוס דיאדי זה נבחן לאור תורת הארכיטיפים הפוסט־יונגיאנית של ג'יימס הילמן (James Hillman), ובייחוד באמצעות ארכיטיפ הסנקס־פואר (Senex-Puer), הזקן־נער.

כמה מאמרים בקובץ מתמקדים בציר אמנותי אחד – מילולי, חזותי או מוסיקלי – ובחלקם התייחסות לנקודות מפגש בין האומנויות השונות. כשם שמאמרה של חזן־רוקם נע בין המדרש המילולי ובין ייצוגים חזותיים כך מאמרה של אירינה צ'רנצקי, 'דימויה של פירנצה כרומא החדשה: היבטים רטוריים וחזותיים', בוחן את דימויה של פירנצה כרומא החדשה הן ברטוריקה הפלורנטינית הן באמנות האיטלקית במאות הארבע עשרה והחמש עשרה. לטענתה, בדברם על מקורה הרומי של עירם השתמשו בני פירנצה ברטוריקה של קרבה משפחתית בין שתי הערים והגדירו את פירנצה כשאררת בשרה הממשית של רומא. הרעיון השתקף במקביל בתיאורים החזותיים של העיר כבת־אנוש ובהעתק האדריכלי של מבנים רומאיים מרכזיים בפירנצה. בחומרים הטקסטואליים וכן בייצוגים החזותיים ניכרת המגמה להציג את הקשר בין רומא לפירנצה כקשר טבעי שאין עליו עוררין. המאמר עוסק גם בבחירה של הפלורנטינים לייצג את עירם כמרכז העולם בזיקה לקוסמולוגיות דתיות קודמות, בהשראת המקרא והספרות הנוצרית, שהציבו במרכז העולם את ירושלים ואת רומא.

מאמרו של ירחמיאל כהן, 'סמכות וחוסר נחת בקרב יהודי אמשטרדם במאה השבע עשרה: פרשנויות חזותיות משלהי המאה (Fin de Siècle)', מעתיק את הדיון מרומא לאמשטרדם. המאמר בוחן יצירות אמנות ופיסול שבהן מיוצגים שניים

מגדולי הקהילה היהודית באמשטרדם במאה השבע עשרה: אוריאל ד'קוסטה וברוך שפינוזה. כהן מבקש להתחקות אחר הדרכים שבהן הפכו דמויות שנויות במחלוקת אלה לאיקונים תרבותיים כנגד הממסד הרבני. הייצוגים החזותיים של ד'קוסטה ושפינוזה הועלו על נס כדוגמות לצורות ביטוי מהפכניות ולזרמים חדשים בתרבות היהודית על סף המודרנה. ייצוגים של אלה שיצאו חוצץ נגד התרבות היהודית המסורתית באמשטרדם, לדידו של כהן, משמשים מקרה בוחן מאלף לבחינת תפקידה של האמנות בעיצוב הזהות היהודית המודרנית. הדיון מתמקד בייצוג של יהדות אמשטרדם במאה השבע עשרה ביצירותיהם של אמנים יהודים בני המאה התשע עשרה, ובכללם גוטליב, ליאון, ליברמן והירשנברג.

מאמרה של רות הכהן-פינצ'ובר, 'קהילות קול לעת דמדומים: מרחבי צליל ממשיים ומדומיינים של יהדות מרכז אירופה עם פתיחת השער ולעת נעילת שער', פותח את הדיון בדמיון הפרשני המוסיקלי בהקשרים ליטורגיים, אופראיים וקולנועיים. הכהן-פינצ'ובר מגדירה את מושג 'קהילת הקול' כשירת הרבים הסימולטנית המשותפת, הליטורגית או הפּרָה־ליטורגית, המצטרפת יחדיו לכדי אמירה שלמה המכוננת עדה, ממשית או בדיונית. המושג נבחן בעיקר בהקשר המודרני של קהילות היהודים באירופה עד ערב מלחמת העולם השנייה ובזיקה לשעות הדמדומים בערכו ובצאתו של יום הכיפורים. בתוך קהילות הקול החדשות ניצבים חזנים מקצועיים המדלגים בין במת האופרה לכימת בית הכנסת, ובין מה שמוגדר כאן כפרפורמנס אופראי לבין הפרפורמטיביות של קהילת קול. המתח האסתטי והרתי שנוצר עקב כך מודגם מוסיקלית באחת מהלחנותיו של החזן-מלחין סלומון זולצר לפתיחה לוידוי של יום הכיפורים 'אנא תבוא' בהשוואה לאריה ידועה של המלחין גאטנו דוניצטי, 'דמעה גנובה'.

מרחב פרשני זה מייצר את המסגרת לחלקו השני של המאמר, העוסק במומנט הקולי של 'כל נדרי' כאחד מביטויי השיא של קהילת הקול היהודית האשכנזית. במאמר נדונים ביצועים ומופעים של תפילה זו על ידי חזנים שונים וביצירות מוסיקליות וקולנועיות העומדות בסימן המעבר ל'עולם החדש' עם הגירת היהודים לארה"ב עד ערב מלחמת העולם השנייה. גילום המתח בין עולמו של היחיד הנמשך החוצה מתוך הקהילה ובחזרה לתוכה חוזר ונשנה בכל אלה ובתוך כך זורה אור על שבריריותם וארעיותם של קולות היחידים והרבים הנפרדים והנמזגים, ועל חלופיותם, ומתברר הניסיון האלגורי לעצב באמצעותם המשכיות קהילתית על רקע האסון הנורא המתרגש על העם היהודי.

ב'דת על במת האופרה: מקור לקונפליקט, פתח לפיוס' תהילה מישור מבקשת לבחון את עמדתן הפרשנית של אופרות העוסקות בנושאים דתיים. היא מציבה זו מול זו שתי אופרות המטפלות בנושאים היסטוריים של קונפליקט בין דת, 'ההוגנוטים' מאת מאיירבר (פריז, 1836), ו'מסע אל תום האלף' מאת ברדנשווילי (תל אביב, 2005). למרות המרחק בתקופה, בסוגה ובלשון המוסיקלית שלהן, והמרחק הגדול עוד יותר בין התקופות המוצגות בהן, שתי האופרות עוסקות בבעיות דומות ומטפלות בהן באמצעים מוסיקו-דרמטיים דומים. התשובות העולות

and muteness. Focusing on voices and sounds will show us how the attempts to separate the women's body from their voice are part of the cultural negotiation between women and society that produce reactions of reconnecting voice and body which constitute the core of the women's vocal community and its particular mode of cultural exegesis.

Agnon's Biblical Ethnographies:
"Edo and Enam" and the Quest for the Ultimate Song

Ilana Pardes
The Hebrew University of Jerusalem

My reading of "Edo and Enam" explores Agnon's response to the intriguingly complex reception of the Song of Songs in Israeli culture. More specifically, I read "Edo and Enam" in relation to a plethora of ethnographic studies of the Song, primarily those of S. D. Goitein. Although biblical ethnographers were eager to shape a new literal Song, their quest for literalism and for the authentic biblical culture, Agnon intimates, does not quite lead to terra firma. With characteristic virtuosity, Agnon juxtaposes traditional allegories with new Zionist allegories, flaunting both their charms and absurdities, mocking normative distinctions between the sacred and the secular.

‘Deus ex Machina’ in the Modern Theatre:
From Brecht’s *Threepenny Opera* to the ‘plumpes Denken’ of
Walter Benjamin

Freddie Rokem
Tel Aviv University

This article begins by examining the phenomenon of the *deus ex machina* in the modern theatre, in particular in Brecht’s and Hauptmann’s *Die Dreigroschenoper* (*The Threepenny Opera*, 1928). The transformations of this work into the film directed by Pabst (1931), *The Threepenny Lawsuit: A Sociological Experiment* (1931), in which Brecht documented the trial against the company producing the film, as well as the *Threepenny Novel* (1934) and Benjamin’s short essay relating to the novel are also discussed with regard to their relation to the supernatural. In the second part of the article I contextualize this post-Nietzschean confrontation with the “supernatural” through Walter Benjamin’s interpretation of *plumpes Denken* (crude thinking) based on Brecht’s use of this expression in his adaptation of the same materials from the drama in the *Threepenny Novel*. My overall aim is to present a specific case-history of an issue that is central to the work and thinking of both Brecht and Benjamin, the materialization of ideas, in particular in this case – of the supernatural, which on the one hand points to a potential utopia while on the other hand criticizes and limits this redemptive possibility by developing a material dialectics.

Listening and Exegesis in a Women’s Vocal Community

Vered Madar
The Hebrew University of Jerusalem

This article is an attempt to look at the establishment of a women’s community through the prism of vocality. I will point to the ways in which sounds and voices function in this community and suggest that voices and hearing are means of finding and marking its boundaries.

The memories and the life experiences of women from Yemen are the empirical platform for the conceptual discussion. I show how the women’s community perseveres through intergenerational transmission of knowledge, history and practices but also through the reverse mirror image of listening and voice – silence

at the core of Kafka's *Penal Colony*: between textuality and symbolism, between excess and hermetic closure.

Finally, I argue that Kafka, by resurrecting the dead metaphor of Paul's aphorism "The Letter Killeth," fluctuates between Jewish excessive literality and Christian efficient economy of spirituality while fundamentally subverting both.

A Permanent Shadow: Ilse Aichinger and Franz Kafka

Vivian Liska

University of Antwerp and The Hebrew University of Jerusalem

In "Kafka and his Precursors" (1979) Jorge Luis Borges famously describes a peculiar feature of the exegetic imagination. Explaining how Kafka could have an effect on the work of writers who had never read him, Borges suggests that our reading experience can color our subsequent understanding of other authors. Borges' daring claim risks encouraging arbitrary linkages, which ought to be counteracted by a rigorous argumentation of these connections if his view is to be made fruitful. This essay on Kafka and Ilse Aichinger attempts to demonstrate this possibility. Ilse Aichinger (b. 1921) is one of the most extraordinary and insufficiently acknowledged Austrian authors alive. Affinities between her work and that of the Prague author have often been noted. However, in 1983, when Aichinger received the Kafka Prize, she gave a speech entitled "The Impertinence of Breathing," in which she protested that she had never read any of Kafka's writings, with the exception of a single brief passage that shook her to the core. An analysis of this passage from one of Kafka's letters alongside related texts by Aichinger intends to illustrate the relevance of a revised version of Borges' claim.

Religion on the Opera Stage: Source of Conflict, Possibility for Reconciliation

Tehila Mishor
The Hebrew University of Jerusalem

The article examines different possibilities for the representation of religion and of religious conflict on the opera stage. The two operas discussed, “Les Huguenots” (Meyerbeer, 1836) and “A Journey to the End of the Millennium” (Bardanashvili, 2005), both deal with religious conflicts that lead to tragedy. A methodological approach focusing on the medium and its singular artistic means of expression allows a common discussion of two works which to begin with seem to share very little, in terms both of plot and historical background, and of compositional history, genre, and style. As will be shown, the medium, through the possibility of dramatic-musical representation of the religious activity – i.e., actual representation of liturgy – enables the works to treat the subject with richness and complexity. The discussion will eventually expose in the two operas very similar problematics and diametric solutions.

Allegory, Excess, Stuttering: On the Reading of Kafka's Writing Machine

Anat Danziger
The Hebrew University of Jerusalem

Published in the wake of World War I, Franz Kafka’s short story *In the Penal Colony* (1919) was initially received with consternation and accusations of immorality. My article examines one of the earliest positive critical reactions to Kafka’s gruesome narrative, written by Kurt Tucholsky (1920). Understanding the story as an allegory for military justice, Tucholsky was the first representative of a long tradition of reading Kafka’s story allegorically.

This allegorical practice has been derided by later critics as evasive, a flight away from the troubling literal surfaces of the story and into the comforting habitat of external meaning; be it ethical, philosophical or historical. Conversely, I claim that self-aware allegorical readings such as Tucholsky’s thematize the fissure between the body of the text and the metaphysical meaning enforced upon it. Following Walter Benjamin’s concept of allegory, I demonstrate how a certain allegorical hermeneutic might acutely capture the pendulous movement that lies

Communities of Voice at Times of Twilight: Real and Imagined Spaces of Sound among Central European Jews at the Opening and Closing of the Gates

Ruth HaCohen (Pinczower)
The Hebrew University of Jerusalem

This study proposes the term “the vocal community” for simultaneous singing (or listening to a representative voice) by a number of people, whether liturgically or para-liturgically, that amounts to an encompassing statement that creates a community, whether real or imagined. The study addresses this historical phenomenon, and analyzes its phenomenological characteristics, particularly within the modern context of Jewish communities in Europe on the eve of World War II, focusing on the twilight hours on the eve of the Day of Atonement and, the next evening, at its conclusion. The liturgical-musical rejuvenation of these communities that transpires at the time is presented here in connection with a concomitant change in the structure of Jewish life, in their split from more unified, organic communities to divergent “communities of choice.” Within those communities we are witness to professional cantors who move from the opera stage to the synagogue’s dais, from what is defined as operatic performance to the performativity of “the vocal community.” The aesthetic and religious tensions that are thereby created are illustrated via one of the compositions of the cantor-composer Salomon Sulzer, whose setting (one of several) for the opening of the confessional texts is compared to an aria by Donizetti: “Una furtiva lagrima.”

This type of interpretation sets the stage for a discussion of “Kol Nidre” as an expression of one of the highpoints of the Ashkenazic Jewish “vocal community.” Performances of this prayer by various cantors are discussed, as also musical works and movies related to the period of immigration of East European Jewry to the United States from the end of the nineteenth century to the beginning of World War II. The tension within the world of the individual Jew who was drawn away from the community, and then returned to it, sheds light on the fragile and fleeting nature of the individuals’ voices and those of the community. The allegorical attempt to shape through the communal continuity such voices is highlighted against the backdrop of the impending disaster of the Jewish people in Europe.

The Vision of Florence as a New Rome: Some Rhetorical and Visual Aspects

Irina Chernetsky
The Hebrew University of Jerusalem

After the decline of the Roman Empire, many cities, including Milan, Pisa, Siena and Venice, aspired to define themselves as a *Roma nova* in order to reincarnate the glory and power of the ancient state. The vision of Florence as a New Rome as it was developed in the fourteenth and fifteenth centuries is the subject of this article. The paper highlights some rhetorical and visual ways Florentines introduced in order to create this multifaceted image. It demonstrates that in the contemporary texts, speaking about their city's Roman origin, the Florentines employed the rhetoric of human kinship to personify the two cities and represented Florence as a physical, blood-descendant of Rome. The idea was reflected in the visual depictions of Florence as a human being and as an architectural copy of Rome. The texts and art promoted the belief that the tie between Rome and Florence was natural and unquestionable.

Authority and Its Discontent in 17th Century Amsterdam Jewry: Fin-de-Siècle Visual Interpretations

Richard I. Cohen
The Hebrew University of Jerusalem

This essay considers the themes represented by two Amsterdam Jews, Uriel Da Costa and Benedictus Spinoza, who emerged in the artistic imagination as forerunners of a cultural vision that heralded acculturation in opposition to rabbinic authority. Their images and encounters with the clerical authorities were appropriated as exemplars of non-traditional forms of expression and as representatives of alternative directions in Jewish life. Artists of Jewish origin in the nineteenth century became involved in the historical reconstruction of a Jewish pedigree, and the case of Amsterdam Jewry of the 17th century and its two most well-known “counter heroes” offered them a fascinating opportunity to interpret the past imaginatively. The article treats a wide variety of works by artists of Jewish origin. These include Mark Antokolsky, Samuel Hirszenberg, Maurycy Gottlieb, Iszo Köves, Maurits Leon, Meyer de Haan, and Max Liebermann.

late antiquity, including an archeological site of a temple of the Great Goddess in the Jordan valley and the Odysseus mosaic in “the House of Leontis” in Bet-She’an.

The article addresses issues of creative interactions between cultures, especially of mutual cultural adaptations between groups. The author suggests that the transformation of the half-bird Sirens known from Homer and classical Greek visual art, to half-fish Sirens known in medieval Mediterranean cultures and later in wider contexts, occurred in Palestine or its vicinity. This is shown to have emerged from the complex cultural interactions discussed in the article with regard to language, religion, class, gender, genre and expressive medium, and with reference to diverse layers of culture: oral and written, institutionalized and subversive, canonical and unconventional, elite and folk.

Sabba-Yanuka and Enoch-Metatron as James Hillman’s Senex-Puer Archetype: a Post-Jungian Inquiry into a Zoharic Myth

Jonathan M. Benarroch
The Hebrew University of Jerusalem

This article focuses on several Zoharic narratives, whose protagonists are the figure of the Yanuka (the child prodigy) and the Sabba (the wise old man). These are two of the miraculous figures, whom Rabbi Simeon bar Yochai and his disciples meet during their wondrous journeys described in the Zohar. The peak of the Yanuka and Sabba narratives is in exposing the mythical aspects of these characters, as representing God and his son (incarnated in the figures of an old man and a child).

The main argument of this article is that these characters are in fact one dual figure, representing a dyadic ‘father-son’ mythical figure. Moreover, this article shows the connection between this dyadic myth to the dual figure of the archangel Enoch-Metatron (represented both as a youth and as an old man). Finally, this dyadic myth is explored through James Hillman’s post-Jungian theory of archetypal psychology; especially by analyzing the Sabba-Yanuka figure using the Senex-Puer archetype.

throughout our Scholion years. Our gratitude also goes to all of the other members of Scholion's staff, Eti Nahmany, Neva Treistman, and Boris Patkin, who, each in her or his own domain and way, contributed to making our group's sojourn so fruitful. Finally, we express our thanks to Ronela Merdler, who edited the articles with both exactitude and good taste, and to the staff of the Magnes Press, who designed and produced the volume.

Ruth HaCohen (Pinczower), Galit Hasan-Rokem, Richard I. Cohen, Ilana Pardes
The Hebrew University of Jerusalem, May 2015

Abstracts of Articles

Singing with the Sirens: Probing the Boundaries of Interpretation

Galit Hasan-Rokem
The Hebrew University of Jerusalem

Since their appearance in the *Odyssey* of Homer the Sirens have been conceived as symbolical meta-figures of the art of singing, poetry, and its interpretation – poetics, as discussed by a number of modern philosophers and critics of culture. Their appearance in a text heightens our awareness about the momentous, indeed fatal nature of the works of art; their power to affect human fates and the lives of individuals and groups. When they are present in a text, no doubt that imagination is there as well.

The discussion in this article proceeds on four levels: 1. The establishing of imagination as a hermeneutic principle of textual interpretation, of ancient texts in particular; 2. Constituting imagination as a concrete methodological tool in the analysis of a text from the midrashic text of *Leviticus Rabbah* 16,1 (on *Metsora* – the biblical portion discussing the laws of the leprous person), raising the hypothesis that a late antique Palestinian Rabbi may have referred to Sirens in his exegesis of *Lamentations* 4, 15; 3. Engaging further in exegetical imagination, the hypothesis is tested in various sources related to the midrashic text inter-textually, inter-religiously and inter-culturally: other Rabbinic texts mentioning Sirens; late antique elaborations and commentaries on the classical Siren-texts; and especially the biblical exegesis and teachings of Christian authors contemporaneous to the talmudic-midrashic Rabbis where Sirens appear; 4. Expanding the discussion of images and concepts of Sirens and their likes in visual arts and expressions in

Preface

The papers collected in this volume represent the proceedings of a May 2011 conference organized by the 2008–2011 research group on ‘The Interpretive Imagination: Connections between Religion and Art in Jewish Culture in Its Contexts’ at the Hebrew University of Jerusalem’s Scholion Interdisciplinary Research Center for Jewish Studies – a center that owes its existence to the vision and the generosity of the Mandel Foundation.¹ The four undersigned editors of this volume, all professors at the Hebrew University, were the senior members of the group, which also included five younger scholars: Jonathan Benarroch, Irina Chernetsky, Anat Danziger, Vered Madar, and Tehila Mishor. In its research and activities, the group attempted an integrated examination of the religious and the artistic, and of their aesthetic, experiential, and interpretive aspects – and the present volume exemplifies the work which was carried out during the years at Scholion. The Hebrew introduction to this volume offers a detailed survey of these studies.

Apart from the members of our group, several other scholars, from the Hebrew University and other academic institutions, participated in the 2011 conference, and we are very grateful to them all for their help in broadening our treatment of the themes addressed. Papers by two of the other participants, Vivian Liska of the University of Antwerp and Freddie Rokem of Tel-Aviv University, are also included in this volume, alongside those of the members of our group.

We would not have been able to complete this volume without the support and encouragement of the staff of Scholion. Israel Yuval, who was its academic director during our tenure at Scholion, and Zohar Marcovich, who was Scholion’s administrative head during those years offered us wise advice, assistance, and wonderful conditions for our research. Daniel R. Schwartz and Maya Sherman, who held the same respective positions while the volume was being produced, continued generously the Scholion spirit with energetic and efficient help, and careful scrutiny. They and their predecessors were essential to the successful completion of this project. We also express our sincere thanks to Uri Erman, the group’s intelligent and most helpful research assistant. His presence was felt

1 Since 2014: Mandel Scholion – Interdisciplinary Research Center in the Humanities and Jewish Studies.

Table of Contents

Introduction	3
Galit Hasan-Rokem: Singing with the Sirens: Probing the Boundaries of Interpretation	13
Jonathan M. Benarroch: Sabba-Yanuka and Enoch-Metatron as James Hillman's Senex-Puer Archetype: a Post-Jungian Inquiry into a Zoharic Myth	46
Irina Chernetsky: The Vision of Florence as a New Rome: Some Rhetorical and Visual Aspects	72
Richard I. Cohen: Authority and Its Discontent in 17 th Century Amsterdam Jewry: Fin-de-Siècle Visual Interpretations	94
Ruth HaCohen (Pinczower): Communities of Voice at Times of Twilight: Real and Imagined Spaces of Sound among Central European Jews at the Opening and Closing of the Gates	116
Tehila Mishor: Religion on the Opera Stage: Source of Conflict, Possibility for Reconciliation	154
Anat Danziger: Allegory, Excess, Stuttering: On the Reading of Kafka's Writing Machine	177
Vivian Liska: A Permanent Shadow: Ilse Aichinger and Franz Kafka	194
Freddie Rokem: 'Deus ex Machina' in the Modern Theatre: From Brecht's <i>Threepenny Opera</i> to the 'plumpes Denken' of Walter Benjamin	210
Vered Madar: Listening and Exegesis in a Women's Vocal Community	228
Ilana Pardes: Agnon's Biblical Ethnographies: "Edo and Enam" and the Quest for the Ultimate Song	254
Index	282
English Preface	V
English Abstracts	VI